

Бектурганова Г.З.,
Айнабекова Г.Б.

**Д. Лондон және қазақ
жазушылары
шығармашылығындағы
«қасқыр» концептісі**

Джек Лондон шығармашылығындағы көп аспектілі әрі күрделі туындыларындағы америка және қазақ әдебиеттануына ортақ мәселе – адамзат пен табиғаттың өзара қарым-қатынасы, дамуы. Бұл – жазушы еңбектерінің ең өзектісі әрі көпәспекттілі көркемдік әлемі. Мақалада Дж. Лондонның «Ақ азу» және М. Әуезовтің «Көксерек» шығармаларының идеялық-көркемдік үндестігіне назар аударылады. Эпикалық, метафоралық, символикалық, мифологиялық реңкі ашылады және драмалық синтезі, лирикалық әрі философиялық компоненттері көрсетіледі. Шығармаларда махаббат мен мейірім құдіретіне, бастапқы инстинкті игере білу қасиетіне және өмірдің әуелгі бастамасының анықтамаларына маңыз беріледі.

Түйін сөздер: қасқыр, образ, психология, символ, метафора, философия, табиғат.

Bekturganova G.Z.,
Aynabekova G.B.

**The concept of «wolf» in the
works by J. London and Kazakh
writers**

The central problem defining the specificity of the artistic world of J. London in all its complexity, many aspects is considered as the problem of the relationship between man, nature and civilization, which is relevant both in the American and Kazakh literary criticism.

The article focuses on the ideological and artistic sounding of J. London's «White Fang» and M. Auezov's «Kokserek», the system of their images and artistic means of expression in connection with the chosen aspect of the analysis.

The article identifies the epic, metaphorical, symbolic and mythological plans of narration, the synthesis of dramatic, lyrical and philosophical components. An important place in the works is taken by the idea of the transforming force of love and mercy, capable of overcoming the power of instincts, the definition of force as a factor displaying the vital beginning (the force deprived of moral basis is not true).

Key words: wolf, character, psychology, symbol, metaphor, philosophy, nature.

Бектурганова Г.З.,
Айнабекова Г.Б.

**Концепт «волк» в творчестве
Д. Лондона
и казахских писателей**

Центральной проблемой, определившей специфику художественного мира Дж. Лондона во всей его сложности, многоаспектности, нам представляется проблема взаимоотношений человека, природы и цивилизации, являющейся актуальной как в американском, так и казахском литературоведении. В статье акцентируется внимание на идейно-художественном звучании произведений Дж. Лондона «Белый клык» и М. Ауэзова «Коксерек», системе образов и художественных средствах выразительности в связи с избранным аспектом анализа. Выявляются эпический, метафорический, символический и мифологический планы повествования, синтез драматического, лирического и философского компонентов. Важное место в произведениях отводится идее преобразующей силы любви и милосердия, способной преодолеть власть инстинктов, определению силы как фактора проявления жизненного начала (лишенная нравственной основы сила является не подлинной).

Ключевые слова: волк, образ, психология, символ, метафора, философия, природа.

**Д. ЛОНДОН ЖӘНЕ
ҚАЗАҚ ЖАЗУШЫЛАРЫ
ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН-
ДАҒЫ «ҚАСҚЫР»
КОНЦЕПТІСІ**

Әлем халықтарының заманауи мәдени байланыс жүйесі әдебиеттану ғылымы үшін жаңа міндеттер қойып отыр. Соның ең маңыздыларының бірі – әлем әдебиеттануының ортақ заңнамаларын игеру. Қазір әлем әдебиеті өзге халықтардың өнерімен өзара қарым-қатынассыз дами алмайды. Жазушы тек «ұлттық» әдебиет шекарасында қалып қоймауы тиіс. Бір ел әдебиетінің өзге халық әдебиетіне ықпал етуінің әр түрлі формасы анологиялық тенденциялардың сәйкестігі сынды әдебиеттің ішкі заңдылықтары бойынша анықталады. Алайда, мұндағы басымдылық тек сәйкестік пен ішкі тенденцияларға ғана байлаулы емес. Сонымен қатар, әлемдік әдеби даму процесін және оның ұлттық әдебиеттегі көріністерін танып отыру да мұқияттылықты талап етеді.

«Ол өзінің аз ғұмыр кешетінін сезгендей жұмыс істеді. Он екі жасына дейін ұры-қарылықпен, қара жұмыстармен айналысып ақша тапты, он төрт жасынан бастап кітапханадан шықпай өздігінен білім іздеді. Күніне 15 сағат шығармашылықпен айналысты»-дейді Эрл Лэйбор Джек Лонданға қатысты бір естелігінде. Аз ғұмыр кешсе де есімі әлем әдебиетінде алтын әріппен қалған бірден-бір дарынды, қайталанбас тұлға – Джек Лондон. Джек Лондонның шығармашылық лабораториясының негізгі орталық нүктелері адам-табиғат-өркениет. Осы үш тепе-теңдік санатында ой қозғаған ойшылдың ірі шығармаларының негізгі идеясы да сол ғаламзат өркениетіндегі табиғат пен адам арасындағы байланысты қамтиды. Осы орайда жазылған гуманистік бағыттағы ең атақты шығармасы – «Ақ азу». Жартылай ит жартылай қасқырдың терең психологиясы, көзқарасы арқылы танылатын әлем картинасы кімді де болса тебіренпей қоймайды. Жалпы кез келген көркем шығарманың ең қуатты тұсы оның психологиясымен белгіленеді. Автордың мықтылығын да осы шығарма психологиясынан байқалады. Себебі психология дегеніміз ішкі жан дүниенің ең нәзік талшығын дір еткізіп, бір сілкіндіріп, бір қағып түсіретін өзгеше құбылыс. Мәселен «Ақ азу» шығармасы дәл сондай ойға негізделген роман деп айтуға болады. Оқиға басталысымен-ақ оқырманды басқа әлемге әкете отырып, табиғатты суреттеу арқылы іштей үлкен оқиғаға дайындайды.

Психологияның ең нәзік иірімін шығармада алғаш күшік пен анасы Кичи арасындағы махаббаттан байқаймыз. Әлгі күшік ана-

сы жанында болса, ештеңеден қорықпайтынын, ештеңеге мұқтаж еместігін біледі. Анасы солтүстік қаһарымен арпалысып, азық тауып қайтсем де балама әкелем деп кететін тұстары көз алдымызға тек ананың баласы алдындағы міндетін емес, жалпы адамзат тарихындағы ананың образын елестетеді. Негізінен, шығарма психологиялық тұрғыдан адамды көп нәрсеге тәрбиелейді. Өмірдің өзі жеушілер мен желінушілерден құралады деп айта келіп, автор екі поэзияның біреуін таңда деген ұстанымға келмейді. Адам қай поэзияны ұстанса да өзіне ерік бере отырып, бәрібір өмірді мықтылар билейді деген тұжырымға келеді. Содан-ақ оқырман өзін үлкен өмірге тәрбиелей бастайды. Әр ситуацияға бейім болуға үйренеді. Мәселен, Ақ азу алғашқы иесі Серый Бобрдың қолында біршама өмірлік заңдылықтарды игереді, тіпті сол иесінің қолында ол мықты өмір мектебінен өтті деуге де болады. Және бір таңғалатынымыз, Ақ азу ешқашан өсуін тоқтатпайды, ол үнемі ізденісте жүреді. Әр күресінен ойша сабақ алып, іштей қорытатынына куә боламыз. Бұл адамның өзін-өзі тәрбиелеуіне тамаша үлгі. Ақ азудың кішкентай күшіктен үлкен көкжалға айналуын тек физиологиялық тұрғыдан емес, психологиялық тұрғыдан да көреміз. Анасының қасында ол өмірдің қақ-соқпағынан хабары жоқ, бейкүнә сәби еді. Иесі Серый Бобрдың қолында аңқау, жалтақтағыш келсе, алғашқы күрестерінен кейін бойына күш-қуат пен ақыл жинай бастайды. Енді бұрынғыдай аңқау емес, өз-өзіне сенімді, қатарластарына мойынсұнбаған, салқынды қасқырға айналады. Красавчик Смит дейтін екінші иесінің қолында Ақ азудың бойынан енді мұнтаздық пен салқынқандылықтың көрінісін емес, ашушаң, шап беретін қатыгез, қаһарлылықты көреміз. Және соңғы иесі Уиден Скоттың қолында бар ашуын тарқатқан мейірімді, бойын махаббат билеген қасқырды көреміз. Қарап отырсақ бір психологиялық өрістен екінші бір психологиялық өріске ауысып отыру қандай қиыншылық арқылы келеді. Ол махаббатты мойындауы үшін тағдырдың талай тарамдарын көрген еді. Әсіресе, адам атаулыдан көңілі қалған қасқырдың қайтадан өзіне мүмкіндік беріп, адамға сенімін ұялатуы бұл тек қасқыр бойындағы психологиялық құбылыс емес. Бұл ең бірінші, адамға үміт соңғы өлетін дүние деген тұжырымды тағы да қайталайтын авторлық идея, гуманистік ой. Шын мәнісінде, кешірімділік, мейірімділік, мүмкіндік іспеттілер адам бойында ғана емес ғаламзат айнасындағы ұлы істер.

Дж. Лондонның «Ақ азу» романы – автордың үлкен қырағылығының нәтижесінде дүниеге

келген туынды. Жазушы шығармасын жақсылықпен аяқтайды. Оқырмандар қасқырдың қиын да қызықты тағдырына куә болады, есімізде осынау батыл әрі ақылды жануардың бейнесі ұзақ қалады. Лондонның барлық кейіпкерлері негізгі кейіпкер жанына топтасады. Ақ Азу 4 түрлі өмірді басынан өткереді: жануарлар әлемі – үндістер – Красвчик Смиттің қорқынышты әлемі – махаббат пен ақылдың әдемі әлемі. Қасқырдың күшігі табиғи күшінің, мықтылығының, бейімделгіштігінің арқасында тірі қалады. Ақ азудың бір – біріне ұқсамайтын иелері болады. Олардың біріншісі – Серый Бобр. Қасқырды тек өзінің мақсаттарына жету жолындағы құрал деп қарайды, неше күн ашықса да тамақ бермейді. Қит еткен жаман қылығын көрсе, бірден таяқтауға дайын тұрады. Қасқырдың ішіндегі бұрқыраған ашуы таяқтың көмегімен құрықталады, оның дүниені тануы, бейімделуі тек бір жақты болады. Бірақ ол осы иесінен әділеттілік заңын үйренеді. Ал екінші иесі – қулыққа, құйтырқы мінезге бай адам. Ол иттердің төбелесінен ләззат алады, оларды ақшаның көзіне айналдырады. Қапасақа қамаған итті ызаландырып, сақылдаған күлкісімен долдандырады. Соңғы шайқаста Ақ азу бульдогтан ұтылып қалады. Сол кезде иесінің сұмдық бет-бейнесі айқын көрінеді. Жағы қарысқан бульдогтен қасқырды құтқаруға тырыспайды. Тіпті үстіне шығып секіреді, тебеді. Ал Ақ азудың соңғы иесі Уидон Скотт – өзгеше жан. Жазушы Красавчик Смиттің зұлым, дүлей күшіне жақсылық пен мейірімділікті қарсы қояды. Лондонның ойынша, адамның ақылы мен жоғары адамгершілік қасиеті тіпті жыртқышты да бағындыра алады. Жүрегінде жылылығы, махаббаты жоқ Красавчик Смит секілділерді адам кейпіндегі хайуандар деп бағаласа да болады. Соңғы иесі қасқырдың өмірін мүлде басқа арнаға бұрады. Оның сеніміне кіріп, қайта тәрбиелейді, қасқырдың осы уақытқа дейін жинаған тәжірибесін, қаталдығын ұмыттырады. Ундон Скот қолына түскен Ақ азу иесіне берілген. Соның жолында жанын пида етуге дайын. Адам мейірімі жібітпес қаратас жоқ. Киплинг: «Адамның ең жақын досы – АДАМ!..», – деп бекер айтқан жоқ қой. Қанша қатал ұстаса да, өз қожасындай пенде жоқтығын Сылқым Смит қолына түскенде ұғынды ғой. Джек Лондон қасқыр тірлігін суреттеу арқылы зұлмат орта моралін айыптап, адамдар арасындағы қым-қиғаш сырларға емеурін жасап, мегзеу, әсірелеу арқылы ішіне от тастайды. Сезімнің, ойың тұтанып жүре береді, әсері өте мол шығарма. Романда адам мәселесі үнемі көрініс табады, автор ақылдың болуын, әділдік

пен ізгілік қасиеттердің болуын адамды жануарлар дүниесінен ерекшелетін негізгі қасиеттер деп біледі. Лондон бойыншы адам жалғыз болғанда мұндай дәрежеде болмайды, оның дәрежесі қоғамда анықталады. Жануарға иелік еткен адамдардың психологиясын қасқырдыкімен қатар бере отырып, адамдарды тым қатыгез болудан айнытады. Жалпы, «Ақ азу» повесі Джек Лондонның шығармашылық мұрасының шоқтығы биік таңдаулы туындысы! Американ сыншылары бұл повесті жоғары бағалады. Өзінің сыни көзқарастарымен белгілі «Нью-Йорк сан» газеті бұл шығармаға: «таңғаларлық кемел туынды және бұл туралы он пікірлерді әлі талай еститін боламыз» деген сын айтты. Басқа баспалар повесті «классикалық американ» туындылар қатарына қосты. Калифорния университетінің ағылшын әдебиеті кафедрасының профессорлары повесті оқулыға міндетті кітаптар қатарына енгізді. Ағылшын әдебиеттанушысы, сыншы Вана Вика Брукса Джек Лондонның шығармасы туралы пікірінде: «Джек Лондонның оқырмандары неге көп деген сұраққа жауап берсеңіз, оның шығармасы қиял ғажайыпқа құрылса да, ондағы кейіпкерленден күш-қуат алады» деп көрсетті. Бір сөзбен айтқанда автор еңбегі толық бағаланды.

«Ақ азу» повесін сөз еткенде «Тектік сарын» повесін қатар айтамыз. Кейбір заманауи сыншалар «Тектік сарын» повесін үш түрлі көлемде жазылды деп тұжырым жасады: 1) Әңгімелеу. Яғни мұнда Бэк иттің қасқырлар басшысына айналуы. 2) Аллегориялық. Оқырманға сезімін, өмірдің ащы мен тұщысын көрген автордың уайымы. 3) Саяси-философиялық. Мұнда әлеуметтік дарвинизм теориясының көркемдік иллюстрациясына қызметі. Бұл тұжырымды сыншылар повестің мына жолдарына сүйене отырып айтқан: «Милосердие влекло за собой смерть. Убивай или будешь убит, ешь или тебя съедят. Таков первобытный закон жизни...» Сол сияқты «Ақ азу» повесін үш көлемге бөлді: 1) Сюжеттік. Жалпы Ақ азудың басынан кешкен оқиғалары әңгімеленеді. 2) Биографиялық. Мұнда бір адамның қиын балалық шақты басынан өткізген кезеңдері. 3) Философиялық. Варварлық кезеңнен, цивилизацияға дейінгі адамзат баласының жүріп өткен жолы айтылады. Сонымен қатар сыншылар бұл екі повесті жануар мен адам арасындағы өлім мен өмір күресінің көрінісімен аяқтайды. Оның бірі ақылдан азған Бэктің үндістерге шабуыл жасап, оларды өлтіруі болса, бірі ақ азудың қашып бара жатқан қылмыскердің мойнын кеміріп тастауы. Бұл екі жағдайда жануарлардың иесіне адалдығы көрініс табады. Бұл жағдай Бэкті қасқырлардың

үйіріне алып келсе, Ақ азу адамдарға алып келеді. Мұнда сыншылар Ақ азудың адамдарға кетуі күмәнді дейді де, Бэктің қасқырлар үйіріне кетуі нанымды дейді. Себебі, жануар өз болмысына сай жануарлар арасында өмір сүру керек дейді. Түз тағысы бүгінгі әдебиетте өзінің табиғи инстинктіне сай жыртқыштық қасиетімен көрінуімен қатар, ерте кездегі архетиптік образ «көк бөрі», «Капитолий қасқыры» тотемдерімен берілуінде салыстырмалы айырмашылық байқалады. Джек Лондон – әлем әдебиетінің әшекейлі, классикалық үлгідегі ортақ туындыгер, қайталанбас қолтаңба авторы. Үлкен тұлғалар үлкен тұлғаларды қалыптастыруда ықпалы зор. Әуезов, Сәукетаев, Райымбеков, Мағауин...

Жалпы шығарманың философиясы жайында айтпас бұрын, алдымен шығарма авторының философиясына тереңірек үңіліп, жете түсініп алған дұрыс сияқты. Себебі, Джек Лондон дүниеге деген көзқарасы, философиясы және психологиясы ерекше дара тұлға. Джек Лондонды әлем әдебиетшілері мен зерттеушілері атақты екі шығармасымен: бірі – ер адамның ержүректілігі, мінезділігі туралы жазылған «Мексиканец» және екіншісі – осы біздің қарастырып отырған «Белый клык» шығармасы арқылы философиясын тануға болады деп жоғары пікір білдірген болатын. Яғни, Джек Лондонның «Адам – Табиғат – Өркениет» деп аталатын өмірлік ұстанымының өзі автордың терең философиялы екендігін аңғартады. Жалпы жазушының аталған шығармаларды жазудағы басты мақсаты, идеясы – адам мен табиғат арасында гармонияны орнату. Қасқырдың көзімен оқырмандарғы өмірді және өмірдегі болып жатқан құбылыстар: махаббатты, сатқындықты, жауыздықты, жақсылықты көрсетті. Яғни, қоғамды тәрбиеледі. Тіпті, кейбір зерттеуші – ғалымдар шығарманы оқығандардың көбі өзін танып, өзгеге үлгі болды деп жоғары бағалады. Американ сыншысы Уатсон Джек Лондон туралы «Романы Джек Лондона. Переоценка» деген еңбегінде Лондонның философиясына ерекше мән беріп, адам мен табиғат арасында көрінбейтін қарым – қатынас және білінбейтін белгісіз сезім бар, ол гармонияға келіп ұласты деп жазып кетті. Джек Лондонның өзі берілген анықтамаға «Куда движется человечество?» деген өз сөзі де дәлел бола алады. Өзі философиялық мәні бар осындай сұрақты қойып, қырық жылдық өмірінде осыған жауап беруге тырысты. Бүгінгі күнде автордың қаламгерлік қолтаңбасы, жазушылық кредосы, өзіндік стилі дүниежүзімен мойындалып отыр. Сонымен қатар, қазіргі таңда аударма мәселесі келелі проб-

лемалардың бірі болып келеді. Сондықтан осы орайда «американдықтар үшін қасқыр кім?», «орыс халқы үшін қасқыр кім?» және «қазақ халқы үшін қасқыр кім? Деген сұрақтар туындайды. Әрине, әр елдің өзіне тән менталитеті, мәдениеті, салт – дәстүрлері бар. Қазақ халқында қасқырдың образы қазақи дүниетаныммен, ұлттық көзқараспен танылады. Ал аударылған шет тілді шығармалар қанша дегенмен, орыс халқының мәдениетіне, әлеміне сай аударылады. Сондықтан, осы мәселеде біржақты пікірдің қалыптаспағаны жөн.

Қазақ әдебиетіндегі қасқыр, текті ит тақырыбында көптеген шығармалар дүниеге келді. Сол көштің бастауында тұрған М. Әуезов екенін ешкім жоққа шығара алмайды. Әлемнің ең үздік 200 классикалық шығармасының қатарынан «Абай жолымен» бірге орын тебуі, ол шығарманың қай жағынан алып қарасақ та үздік екенін дәлелдеп тұр. XX ғасырдың басы бәрімізге белгілі болғандай саясаттың кең етек алып, тырнақ астынан кір іздеген заман болды. Ең алғаш шығарма жазылып, баспа бетін көрген сәттен бастап, пікірлер ағыла бастады. Саяси астар іздеп, әртүрлі ойлар әдебиет майданында шайқасқа түсті. С. Мұқанов: «Шығарма тілі – өте көркем» – деп шығарманың өн бойына еңбесе, С. Сейфуллин: «Идеялық жағынан дәуір рухына сай келмейді, ертегіге ұқсас» – деген. Алайда, кейінгі буын сыншылар М. Қаратаев, Ш. Елеукепов, С. Қирабаев, А. Нұрқатовтар шығарманы тереңнен зерттеп ақ – қарасын айырып берді. Бұл шығарманың жазылуына байланысты түрлі де-

рекертер бар. Біреу әйелі әкелген картина десе, енді бірі әлем әдебиетінің әсері, ал біреулері қазақ фольклоры деген пікір айтып жүр. Осы айтылған пікірлердің қай – қайсысын да жоққа шығармаймыз. Әлемдік әдебиеттің классиктері Э. Сетон – Томпсонның хайуанаттар әлемі, Л. Толстойдың «Холстомері», А. Чеховтың «Аққасқасы», Дж. Лондонның «Ақ азуы» осы тақырыпты барынша ашуға тырысқандығы сөзсіз. Бұларды М. Әуезовтың назардан тыс қалдырмағаны белгілі. Қазақ фольклорындағы «Сырттандар», «Ақ қасқыр», «Күйеу қасқыр» ауызекі әңгімелерінің де қатысы болмады деуге болмайды. Бүгінгі тақырыбымыз, яғни, Дж. Лондонның «Ақ азуын» ерекше атап өтуіміз қажет. Себебі, «Көксеректегі» табиғат құбылыстарының адам жанымен астасуы, қасқыр психологиясының берілуі, экзистенциялық сарынның байқалуы осы шығармаға көптеп назар аудартады. Бірақ Көксерек дала перзенті, тұз тағысы қашанда тағы болып қалатындығын паш етсе, «Ақ азудың» адамдық қағидаға бой ұсынуы арасында айырмашылықтар бар.

Қорыта айтқанда, Джек Лондонның «Ақ азу» шығармасы сыртқы формасы жағынан әлем картинасын қасқырдың танымы арқылы көрсеткенімен, ішкі ой-мазмұны, идеясының арқалар жүгі әлдеқайда ауыр. Жай көзбен әйтеуір бір – қасқырдың өмірі сияқты көрінетін повестің астарында ғаламзат тарихына дейін қамтып кететінін байқауға болады. Сол себепті шығарма ойы әлі де тереңде. Немесе Джек Лондонның сөзімен айтқанда: «*В нем таились еще никем не исследованные глубины*» [1].

Әдебиеттер

- 1 Лондон Дж. Сборник рассказов «Любовь к жизни». – Тула: Приокское книжное издательство, 1981. – С. 205.
- 2 Әуезов М.Ә. 90 Қорғансыздың күні. Әңгімелер мен повестер. – Алматы: Атамұра, 2002.
- 3 <http://kk.wikipedia.org>
- 4 Лондон Д. Әңгімелер. Роман [Мәтін] / Джек Лондон; Ауд. Сейфолла Оспанов, Дидахмет Әшімханұлы. – Алматы: Балауса, 2012. – 480 б.

References

- 1 London Dzh. Sbornik rasskazov «Lyubov' k zhizni». – Tula: Priokskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1981. – С. 205.
- 2 A'wezov M.A'. 90 Qorghansi'zdi'ng ku'ni. A'nggimeler men povester. – Almaty': Atamura, 2002.
- 3 <http://kk.wikipedia.org>
- 4 London D. A'nggimeler. Roman [Ma'tin] / Djek London; Awd. Seyfolla Ospanov, Di''dahmet A'shimhanuli'. – Almaty': Balawsa, 2012. – 480 b.